

Přemysl Rosůlek a kol.

SONDY DO STUDIA (O) ISLÁMU V OBDOBÍ „MIGRAČNÍ KRIZE“

edice **bod**

Přemysl Rosůlek a kol.

**SONDY DO STUDIA
(O) ISLÁMU V OBDOBÍ
„MIGRAČNÍ KRIZE“**

DOKOŘÁN

**Přemysl Rosůlek a kol.
Sondy do studia (o) islámu
v období „migrační krize“**

Vydání knihy je podpořeno z Grantového systému Západočeské univerzity, číslo projektu SGS-2016-016.

© Dokořán, 2017

© Západočeská univerzita v Plzni, 2017

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Vydání druhé (první elektronické).

Odpovědný redaktor Marek Pečenka.

Redakce Klára Soukupová.

Recenzovali Mgr. Martin Klapetek, Ph.D., Mgr. Lukáš Novotný, M.A., Dr.phil., a PhDr. Daniel Topinka, Ph.D.

Obálka, grafická úprava, sazba

a konverze do elektronické verze Michal Puhač.

Vydalo v roce 2017 nakladatelství Dokořán, s. r. o.,

Holečkova 9, Praha 5,

dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz,

jako svou 952. publikaci (285. elektronická).

ISBN 978-80-7363-892-4

Obsah

Předmluva	9
Seznam zkratk	11
Úvod	13

1 Metodologické přístupy při zkoumání islámu

v České republice (<i>Veronika Hášová a Jan Váně</i>).....	19
1.1 Úvodní představení analyzovaných monografií.....	21
1.2 Deskriptivní studie bez analytického základu	26
1.3 Obsahová, diskurzivní a tematická analýza	31
1.4 Dotazníková šetření	45
1.5 Rozhovory	51
1.6 Závěr.....	64
1.7 Příloha	67

2 Islamofobní diskurz v České republice a programová

východiska českých politických stran v době „migrační krize“

(<i>Lukáš Zahradník a Přemysl Rosůlek</i>).....	70
2.1 Úvod.....	70
2.2 Islamofobie – konceptualizace pojmu	71
2.3 Islamofobie – historický exkurz.....	72
2.4 Islamofobní diskurz v České republice	75
2.5 Závěr.....	106

3 Politizace tématu „Arabové v Teplicích“

na místní úrovni (*Veronika Kramářková, Pavla Kostková,*

<i>Klára Jiráčková</i>)	109
3.1 Úvod.....	109
3.2 Metodologie.....	110
3.3 Arabská komunita v Teplicích	111
3.4 Vyhláška o zahalování a zahrnutí tématu Arabů do předvolební kampaně v roce 2014.....	114
3.5 „Apolitický“ protest venčením psů proti Arabům	122
3.6 Vyloučení Eman Ghaleb ze studia	129
3.7 Jak teplictí Češi vnímají Araby v Teplicích?	132

3.8 Život Arabů v Teplicích v čase medializovaných témat	137
3.9 Závěr	141

4 Mladí muslimové v České republice

<i>(Klára Jiráčková, Alexandra Kollárová, Veronika Kramářková)</i>	143
4.1 Úvod	143
4.2 Konstrukce identit mladých českých muslimů	144
4.3 Mladí muslimové v odborné literatuře	146
4.4 Metody výzkumu	148
4.5 Vlastní výzkum	152
4.6 Závěr	169

5 Čeští zpěváci a kritika islámu na Facebooku (2015-2017)

<i>(Přemysl Rosůlek)</i>	172
5.1 Úvod	172
5.2 Teoretická východiska	173
5.3 Metodologický postup	175
5.4 Korpus zjištěných dat k analýze	176
5.5 Analýza facebookových příspěvků	182
5.6 Závěr	211

Závěrečné shrnutí	214
Poznámky	221
Resumé	225
Seznam literatury	228
Věcný a jmenný rejstřík	253
Autorský kolektiv	258

Předmluva

V souvislosti se soudobou „migrační krizí“, jak bývá příliv běženců z Blízkého východu a severní Afriky do Evropy obvykle pojmenováván, se i v České republice stalo toto téma velmi frekventované nejen v akademických kruzích, ale i v médiích a pohltilo také laickou veřejnost. Odborné i publicistické práce zaměřené na islám a muslimy v České republice sice vycházejí několik desítek let, ale v souvislosti s obdobím „migrační krize“ se o tomto tématu hovoří ještě výrazněji a získává také nové konotace. Toto je zajímavé také proto, že četné společensko-politické debaty na témata islám, muslimové, terorismus, migrace, běženci či azyl „okupují“ veřejný diskurz navzdory tomu, že podle všech dostupných statistik se počet žádostí o azyl nezvyšuje a „masová migrace“ z Blízkého východu se České republice téměř zcela vyhýbá. A proto jsou pojmenování typu „migrační krize“ či „masová migrace“ uváděna v uvozovkách.

Na sklonku roku 2015 se v okruhu akademiků a studentů doktorského studia různých oborů Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni zrodil nápad vytvořit kolektivní a multidisciplinární odbornou monografii s několika sondami do témat přímo spjatých či úzce souvisejících s islámem a muslimy v České republice, která jsou ale zatím v českém prostředí málo reflektovaná či dosud zcela opomíjená. V souvislosti s obdobnými ambicemi na jiných akademických pracovištích, kde se badatelé též rozhodli přispět v oblasti výzkumu a publikovat dosud nereflektovaná témata anebo je představit v nové perspektivě, se toto jevilo jako nelehký úkol. Jsme rádi, že pozvání ke spolupráci přijali odborníci z oblasti sociologie náboženství i blízkovýchodních studií s erudicí v arabském jazyce, jejichž výstupy jsou zčásti anebo do značné míry založeny na rozhovorech s místními obyvateli, politickými elitami, ale i českými muslimy, kteří zde žijí krátce, dlouhodobě anebo se zde již narodili.

Čtenář tak v naší publikaci narazí na několik sond autorského týmu z řad politologů, sociologů a badatelů z oboru blízkovýchodních studií a antropologie, který se rozhodl analyzovat ná-

sledující tematické oblasti, o nichž se domnívá, že nebyly dosud spolehlivě reflektovány: Vstupní kapitolou této publikace je sociologický pohled na výzkum metodologických přístupů při současném výzkumu islámu v České republice (Veronika Hásová a Jan Váně). Následuje politologická analýza soudobých islamofobních tendencí v programatice českých politických stran a ve výrocích jejich politických reprezentantů (Lukáš Zahradník a Přemysl Rosůlek). Po této celorepublikové sondě je v knize zařazena exkurze do komunálních politických reálií, a to konkrétně do politizace fenoménu Arabů v Teplicích optikou týmu z „blízkovýchodních studií“ (Pavla Kostrková, Veronika Kramářeková a Klára Jiráčková). Další text ve spolupráci týmu blízkovýchodních studií a antropoložky představuje v odborné literatuře dosud opomíjený život mladých muslimů v České republice (Klára Jiráčková, Alexandra Kollárová a Veronika Kramářeková). A poslední kapitola této publikace je věnována kritické reflexi islámu na facebookových profilech českých zpěváků prizmatem v českém prostředí dosud „nevyšlapaných“ teoretických konceptů „celebritizace politiky“ a „postfaktická politika“ (Přemysl Rosůlek).

Publikace mohla vzniknout jen díky interní grantové podpoře Západočeské univerzity, konkrétně se jedná o projekt *Islám v České republice* v rámci Studentské grantové soutěže pod názvem SGS-2016-016, dále díky nasazení celého týmu při uskutečňování analýzy u pracovního stolu anebo v ulicích českých měst. Speciální dík za trpělivost a ochotu při dokončování této publikace v době letních prázdnin patří mé rodině.

V Plzni dne 31. 10. 2017

Přemysl Rosůlek

Seznam zkratek

- ADRA – *Adventist Development and Relief Agency*
ANO – *politické hnutí*; původně ANO 2011 neboli Akce nespokojených občanů
BIS – Bezpečnostní informační služba
BPI – Blok proti islamizaci; *dříve zkratka pro hnutí* Blok proti islámu
ČR – Česká republika
ČSSD – Česká strana sociálně demokratická
D.O.S.T. – *manifest* D.O.S.T.: Důvěra, Objektivita, Svoboda, Tradice
DSSS – Dělnická strana sociální spravedlnosti
EU – Evropská unie
HN – Hospodářské noviny
IVČRN – Islám v České republice nechceme
KSCM – Komunistická strana Čech a Moravy
MF Dnes – Mladá fronta Dnes
MV ČR – Ministerstvo vnitra České republiky
NSS – Nejvyšší správní soud
ODS – Občanská demokratická strana
ORP – Obec s rozšířenou působností
PL – Parlamentní listy
PR – public relations
RVP – Rámcové vzdělávací programy
SLDB – Sčítání lidu, domů a bytů
SPD – Svoboda a přímá demokracie
SPO; SPOZ – Strana práv občanů; *do roku 2014* Strana práv občanů ZEMANOVCI
SPR-RSČ – Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa
SZ – Strana zelených
TOP 09 – *název strany sestává z počátečních písmen slov* Tradice, Odpovědnost, Prosperita; *číslovky 09 znamenají rok vzniku strany – tedy 2009*
UKIP – United Kingdom Independence Party / Strana nezávislosti Spojeného Království
V4 – Visegrádská čtyřka *nebo také* Visegrádská skupina, *ve které jsou čtyři středoevropské země: Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovensko*
VF – Vlastenecká fronta

Úvod

Ještě v 70. letech 20. století patřili islám a muslimové k hluboce podceňovaným a ignorovaným kategoriím v sociálněvědním výzkumu na Západě. Badatelé se začali výrazněji tomuto tématu věnovat zejména ve druhé polovině 90. let, kdy témata spjatá s islámem získala prominentní postavení napříč sociálněvědními obory (Shadid 2006: 12).

V kontrastu s předchozím obdobím vznikl tedy v posledních dvou desetiletích velmi rozsáhlý, byť tematicky značně roztržitý, soubor publikací sociálněvědní literatury zaměřený na islám a muslimy. Jedním z nejpobulárnějších témat se v akademických kruzích stala od 90. let debata zaměřená na strany „nového populismu“ (srov. např. Betz 1994), zatímco angažovanou veřejnost zaujala kromě perspektivy Francise Fukuyamy o *konci dějin* také představa Samuela Huntingtona o *střetu civilizací*. Všeobecný zájem Západu o „islám“ pak prohloubily ale až dramatické události ve Spojených státech z 11. září 2001, což umožnilo etablování nového pole výzkumu napříč sociálními vědami od odborníků na Blízký východ, teologů, religionistů, politologů, geografů a antropologů zaměřených na identitu a muslimské menšiny, ve kterém se ve velkém začali angažovat nejen akademici a nezávislá výzkumná centra, ale také mezinárodní organizace a vlády. Řada bezpečnostních analytiků a think-tanků začala chrlit studie zaměřené na téma „islámského terorismu“, Usámu bin Ládina a al-Káidu (srov. např. Öktem, 2011: 155–156). Dřívější podreprerentaci publikačních výstupů na témata související s islámem vystřídala v období „války proti teroru“ George W. Bushe nadprodukce způsobená inflací nejrůznějších think-tanků a bezpečnostních expertů zaměřených na sekuritizaci celé problematiky, kteří se zaměřovali na analýzu islámu ve vztahu k terorismu a dále na vliv salafistů a wahhábistů (např. Öktem 2011).

Představovaná publikace autorského kolektivu má mezioborový charakter. Autorský kolektiv si od pěti textových částí slibuje nalezení ucelených odpovědí na několik sond do studia muslimů

a islámu v České republice, k nimž patří analýza následujících okruhů:

- (1) užívaná metodologie při bádání;
- (2) islamofobní diskurz v prostředí soudobé politiky;
- (3) politizace problematiky Arabů na konkrétním příkladu komunální politiky;
- (4) život mladých muslimů v České republice na základě *jejich* výpovědí;
- (5) zpěváci kritizující islám a muslimy na Facebooku.

Nástin cílů vytyčených výše také naznačuje charakter struktury publikace: První, „otevírací“ stať sestávající z rozsáhlého textu věnovaného užitým metodám je sociologického rázu, zatímco stať prostřední části knihy, tedy druhá a třetí kapitola, jsou zaměřené spíše politologicky, respektive politicky a soustředí se nejdříve na islamofobní diskurz „na makroúrovni“ v programech politických stran a posléze na „mikroúrovni“, konkrétně na problém politizace Arabů na komunální úrovni v Teplicích. Následuje stať převážně antropologického charakteru, která je zaměřena na mladé muslimy v České republice. A konečně, celou knihu uzavírá kapitola na pomezí politologie, kulturních a mediálních studií, která analyzuje zpěváky kriticky zaměřené na islám a muslimy v době „migrační krize“ na jejich facebookových účtech.

Cílem první stať, nazvané „Metodologické přístupy při zkoumání islámu v České republice“ a zpracované Janem Váněm a Veronikou Hášovou z Katedry sociologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, je analýza metod a teorií aplikovaných ve vědeckých studiích zaměřených na problematiku islámu v České republice. Autoři se zabývají studiemi, které byly vydány od roku 2011 až do současnosti, aby tak mohly být do výzkumu zahrnuty studie reflektující 10leté výročí teroristických útoků ve Spojených státech amerických, které autoři považují za zlomové pro percepci muslimů v České republice. Autoři shromáždili monografie s pomocí katalogu Národní knihovny České republiky a odborné články prostřednictvím portálu elektronických zdrojů Univerzity Karlovy a internetového portálu Google Scholar a dále konkrétní

sociálněvědní časopisy s potenciálním zaměřením na tuto tematiku s ohledem na využití sociologických přístupů ke zkoumanému tématu (srov. kapitola 1). Autoři identifikovali – a uzpůsobili tomu strukturu svého textu – čtyři hlavní přístupy zkoumání islámu a muslimů v České republice (analýza obsahu sdělení; do-
tazníkové šetření; rozhovory a deskriptivní popisy).

Teprve na základě analýzy výše nastíněného autorským týmem sociologů bylo rozhodnuto o tématech (a sekundárně i o metodách) pro zbývající část publikace. Dlužno dodat, že témata publikace našeho autorského kolektivu, která plánovala publikační výstupy a témata během roku 2015, ovlivnila plodná, byť vzhledem k době „migrační krize“ pochopitelná, publikační aktivita tematicky související s islámem v České republice (srov. např. Černý 2015; Mareš a kol. 2015; Beránek – Ostránský 2016; Topinka a kol. 2016), přičemž zejména kolektivní monografii autorského kolektivu pod vedením Daniela Topinky je možné považovat „za nejucelenější publikaci vydanou v posledních letech, která zkoumá roli a povahu islámu a muslimů v českém kontextu“ (srov. kapitola 1, s. 23). Jak už bylo uvedeno, rozhodli jsme se, že se v následujících čtyřech kapitolách zaměříme na témata, která byla dosud v badatelských kruzích z nejrůznějších důvodů přehlížena, a zároveň věříme, že v kontextu soudobé „migrační krize“ můžeme dospět k zajímavým zjištěním.

Dosavadní bádání v tuzemských politologických časopisech k tématu islám a muslimové je možné uzavřít konstatováním o chabé produkci v této oblasti od počátků etablování oboru až do současnosti. Dosud chybí ucelená studie, která by cílila na islamofobii v programech politických stranách a hnutích, a z časových důvodů tím spíše chybí sonda kladoucí důraz na proměny rámované „migrační krizí“. Naplnění tohoto cíle si vytkli autoři druhé kapitoly publikace nazvané „Islamofobní diskurz v České republice a programová východiska českých politických stran v době migrační ‚krize‘“. Politologové Lukáš Zahradník a Přemysl Rosůlek se ve stati, která je sondou do islamofobních tendencí v české politice, nejdříve soustředili na hledání definice pojmu islamofobie (jehož kontroverze si jsou autoři plně vědomi, ale v rámci této publikace je cíleně definován jen pro potřeby této

druhé kapitoly, například v případě páté kapitoly autor Přemysl Rosůlek považuje za vhodnější užití termínu „kritika islámu“). Hlavním cílem kapitoly je zaměření na analýzu islamofobie v programech českých politických stran, přičemž programatika není chápán pouze jako formát informačních brožur dostupných na internetových stránkách zkoumaných politických stran, ale do tohoto rámce jsou zahrnuty také výroky politických elit v období od ledna roku 2015 do května roku 2017 prostřednictvím databáze Anopress a internetových zpravodajských serverů. Analýze současného prostředí předchází část věnovaná vývoji islamofobních tendencí u politických stran od vzniku samostatné České republiky až do éry obecně označované jako „migrační krize“.

Existuje překvapivě velmi málo odborných studií, které by se v českém prostředí alespoň částečně zaměřovaly na problematiku lázeňství či na Araby v Teplicích. Ve třetí kapitole nazvané „Politi-zace tématu ‚Arabové v Teplicích‘ na místní úrovni“ a zpracované Pavlou Kostkovou, Veronikou Kramárekovou a Klárou Jiráčkovou je pozornost soustředěna na problematiku islámu v Teplicích, a to na základě tří medializovaných témat, k nimž autorky zařadily návrh vyhlášky o zákazu zahalování, protest formou venčení psů jako reakci na „odpadkovou aféru“ a požadavek na vyloučení studentky Eman Ghaleb z místního gymnázia. Sběr dat probíhal pomocí novinových článků, volebních programů politických stran a dalších materiálů publikovaných na sociálních sítích týkajících se politických aktivit v Teplicích. Významnou součástí výzkumu ale byly dva terénní výzkumy kvalitativní povahy realizované pomocí strukturovaných a polostrukturovaných rozhovorů s arabskými participanty i místními starousedlíky v období od dubna 2016 do června 2017 i individualizované rozhovory kvalitativního charakteru s městskými zastupiteli a úředníky.

Ve čtvrté kapitole nazvané „Mladí muslimové v České republice“ se Klára Jiráčková, Alexandra Kollárová a Veronika Kramáreková zaměřily na mapování toho, jak žijí mladí muslimové v České republice. Výzkum byl realizován pomocí polostrukturovaných rozhovorů vedených od dubna roku 2016 do června roku 2017, kdy byli participanté získáváni metodou sněhové koule.

Do výběru byli zahrnuti jedinci, kteří sami sebe – bez ohledu na náboženské přesvědčení či aktivity – považují za muslimy, jsou v České republice alespoň dva roky a nejsou starší 35 let. U participantů byla zjišťována celá řada témat, kterými žijí a která jsou zároveň často tečem předsudků v české většinové společnosti či se jeví jako problematická: percepce vlastní etno-náboženské identity, stupeň religiozity, vztahy v rodině, mezigenerační vztahy, výběr partnera, vztahy ve škole či na pracovišti, trávení volného času a plány do budoucna. Rozhovory byly vedeny celkem s 24 participanty, 12 mladými muži a 12 mladými ženami ve věku 21 až 35 let vyjma dvou dívek ve věku 15 let. Participantů pocházeli nejen z arabských zemí, ale i z Ázerbájdžánu, Čečenska, Balkánu, Střední Asie a Turecka (srov. tabulka kapitoly 4, s. 151).

Ačkoliv v dosavadních studiích o problematice islámu a muslimů v České republice převažují různé typy obsahových analýz a referování o mediálním obrazu, jen pozvolna se těžiště těchto výzkumů přesouvá od tisku či televize na sociální média. Autor páté sondy publikace nazvané „Čeští zpěváci a kritika islámu na Facebooku (2015–2017)“ se domnívá, že v době pokračujícího poklesu čtenosti tisku, ale i sledovanosti televizního zpravodajství je nanejvýše žádoucí předpokládat, že sociální média je třeba brát zcela vážně při uvažování o jejich vlivu na utváření veřejného mínění. Tato sonda do kritiky islámu na Facebooku navazuje na hrstku studií, které se parciálním tématům zaměřeným na kritiku islámu již věnovaly – ať už se jednalo o analýzu iniciativy Islám v České republice nechceme (IVČRN) (Havlíček 2015) anebo o výzkum nenávislných projevů proti migrantům na Facebooku (Hrdina 2016; obojí srov. též kapitola 1, s. 38–41). Autor tohoto textu zkoumal obsah příspěvků kriticky reflektujících „migrační krizi“ v období od začátku června roku 2015 do konce června roku 2017 na facebookových profilech zpěváků vedených pod jejich jménem (viz tabulka č. 5 kapitoly 5, s. 181). Výzkum byl teoreticky zarámován rozбором celebritizace politiky kombinované s konceptem postfaktické politiky.

Na závěr úvodní části si dovoluujeme připojit ještě dvě poznámky.

Vycházíme z toho, že pojmy „muslim“ či „islám“ jsou převážně konstruktivní povahy, ale vzhledem k zavedenosti a četné frek-

venci těchto termínů s nimi autorský kolektiv také pracuje, byť by v některých případech mohly sloužit jako výstižnější etno-lingvistické kategorie či sociální status. Vždyť debata o imigraci muslimů v 70. letech na Západě postrádala náboženské a kulturní konotace a týkala se sociálních otázek (srov. Mamadouh 2012: 385). Tato skutečnost souvisela s tím, že tehdejší důraz na etnické identity, ať už se jednalo o Turky, Alžírany, Maročany, Pakistáncce, Bangladéšany či Indy, zdůrazňoval zemi původu a také přechodný status těchto pracovníků v Evropě (Shadid 2006: 12; Allen 2010: 8). Například ve Francii byly též užívány regionální identity jako například Maghrebijčané či *beurs* – slangově Arabové (Pauly 2004, 33–64) anebo – mnohem spíše – sociálně-ekonomické kategorie jako *travailleurs immigrés* či *gastarbeiders* (Maussen 2007: 985). Ke konstrukci muslima a islámu v silně zpolitizovaných a kulturně-náboženských konotacích přebíjejících původní etnický status dochází v západní Evropě od 80. let 20. století (srov. Shadid 2016: 14; Todorova 2009: 12; Said 2003: xxiii).

Primární záměrem autorů této publikace, která – jak věříme – je určena odborné i laické veřejnosti, pedagogům, studentům, ale i dalším zájemcům, není přesvědčovat přesvědčené (srov. kapitola 1, s. 21). Autoři si jsou vědomi muslimských strašáků živých nejružnějšími hoaxy, polopravdami a záměrně lživými informacemi vypouštěnými médii do éteru extremistickými, ale i populistickými politiky v éře postfaktické politiky, ale zároveň jsou také přesvědčeni, že nelze jakoukoliv kritiku islámu paušálně nazývat islamofobií, a že je tudíž nutno mít na paměti také obavy (nemalé) části populace, ať už jsou oprávněné, či nikoliv. Autoři odmítají interpretovat soudobou „migrační krizi“ – existuje-li reálné nějaká, a proto je v textu knihy toto sousloví ohraničené uvozovkami – na základě zjednodušující dichotomie dobro-zlo, v tomto případě konkrétně prizmatem „sluníčkáři“, respektive zrádci národa, Evropy a „naší“ kultury na straně jedné versus většinová a rozumná populace na straně druhé či *vice versa* na základě islamofobií na straně jedné versus „osvícených“ liberálních demokratů oplývajících bezbřehou tolerancí a romantickou naivitou na straně druhé.

Přemysl Rosůlek a kol.

Metodologické přístupy při zkoumání islámu v České republice

(Veronika Hášová a Jan Váně)

Islám není tématem, jemuž by v českém prostředí nebyla věnována pozornost. I přes nízký počet muslimů žijících na našem území jsou publikace a články o islámu velmi četné. Pomineme-li půtky vedené o význam a místo islámu v České republice, důvodů, proč studovat dopady islámu na českou populaci, je několik. Za ten nejdůležitější považujeme fakt, že proces začleňování islámu v geografickém, politickém i kulturním slova smyslu v České republice probíhá právě teď a na rozdíl od zemí, kde má islám už hlubokou tradici, v našem prostředí dopady migrace a islámu jako světového náboženství při jeho akulturaci můžeme sledovat v „přímém přenosu“.

Etablování islámu a formy adaptačních procesů při jeho začleňování do veřejného prostoru v České republice jsou dnes už předmětem nejedné studie (srov. např. Mendel – Ostránský – Rataj 2007). Autoři těchto studií dokumentují a analyzují historicko-demografické proměny islámu na českém území nebo aplikují diskurzivní analýzy výpovědí zainteresovaných aktérů spojené s problematikou islámu, případně jejich sebekonceptualizace.

Náš zájem je cílen na studie, které se věnují islámu a muslimům v českém kontextu. Zároveň se zaměřujeme na využívané metody a teorie. Jde nám tak o metaúroveň zkoumání. Ukazuje se totiž, že zabývat se použitými metodami je přínosné z několika důvodů. Zejména proto, že užíváním stále stejných metod dospíváme k velmi podobným formám zjištění, obzvláště pokud užíváme i stále stejné proměnné. Dále pak platí, že výzkumy poměrně často tendují pouze k deskripci a jsou bez rozšiřujících analýz a interpretací. Nalézt pak v těchto studiích i případné návrhy řešící analyzované problémy je prakticky nemožné. To by samo o sobě nevadilo, pokud bychom se striktně drželi weberovského nehodnotícího přístupu. Avšak s ohledem na dnes už prakticky

„povinné“ povzdechy o neznalosti problematiky spojené s islámem u české populace bychom naopak taková řešení očekávali.

Netvrdíme, že deskriptivní studie by byly samy o sobě špatnými, ale chceme zároveň poukázat na to, že převažující formát metod a teoretických přístupů nastoluje typ obrazu, který je pak společnosti předkládán.¹ Problémem analyzovaných deskriptivních studií ale v nejednom případě je, že v nich nenalzáme výchozí teoretické rámce či metody, protože tam prostě nejsou. Stejně tak používání stejných „proměnných“ při analyzování muslimů v České republice vytváří poměrně strnulý obraz, který nezachytává tekutost jevu, jakým islám v pozdně moderních společnostech, jako je ta naše, je.² Jak jsme už naznačili, studie, které mají potenciál jít více do hloubky, aby nezůstávaly právě pouze v oné deskriptivní rovině, zároveň využívají stále tytéž proměnné. Proto při studiu analytických studií bereme za klíčové a hodnotíme pozitivně, pokud autoři předkládají explicitní popis metodologie a reflektují její případné limity, neboť to pro nás slouží jako jistý indikátor důvěryhodnosti předkládaných zjištění.

Vzhledem k množství publikací zaměřujících se na islám jsme museli přistoupit k několika omezením, abychom získali adekvátně zvládnutelný soubor textů a publikací, jež bude možné analyzovat a naplnit tak námi zamýšlený záměr.³ Základním kritériem pro vyhledávání byl výběr studií, které se zaměřují na český kontext, byly tedy vylučovány studie, které se věnovaly obecnému kontextu. V prvním kroku jsme vymezili období vydání analyzovaných materiálů, a to tak, že musely být vydány mezi roky 2011 až 2017.⁴ Rok 2011 byl zvolen kvůli podchycení případných studií zaměřujících se na 10leté výročí událostí v New Yorku, které jsou reflektovány jako zlomové pro nahlížení muslimů (nejen) v České republice. Zároveň platí, že českých autorů zabývajících se problematikou islámu a muslimů v České republice není velké množství a můžeme nejen předpokládat, ale také i doložit, že v řadě případů autoři dále rozvíjeli témata, kterým se už v nějaké formě věnovali.

Ve druhém kroku jsme stanovili zdroje studií, v nichž bude vyhledávání materiálů probíhat. Monografie jsme vyhledávali přes katalog Národní knihovny České republiky, jakožto centrální

a rozsáhlý archiv vydávaných publikací. Odborné články jsme vyhledávali přes portál elektronických zdrojů Univerzity Karlovy a internetový portál Google Scholar.⁵ Abychom podchytili co největší množství článků z tohoto období, zaměřili jsme se dále na konkrétní sociálněvědní časopisy, které by se danou tematikou mohly zabývat a které využívaly sociologické přístupy ke zkoumanému tématu. Byly jimi: *Acta FF ŽČU*, *Data a výzkum*, *Lidé města, Naše společnost*, *Religio*, *Sociální studia*, *Sociológia*, *Sociologický časopis*, *Dingir*⁶ a další vybrané sociálněvědní časopisy zařazené do databáze SCOPUS.⁷ U časopisů jsme poté procházeli jednotlivá čísla v příslušných letech a vybírali texty, které odpovídaly definovaným parametrům. Důležitým aspektem byla také dostupnost jednotlivých textů, jednalo se tedy převážně o časopisy s online archivem anebo o časopisy, které jsou zpřístupněny právě přes portál elektronických zdrojů UK. Klíčovými slovy pro všechna vyhledávání byly „islám“ a „muslim“.

Po první selekci vygenerovaných textů bylo patrné, že převážují studie recipující spíše islám obecně nebo jeho roli v zahraničí než v českém kontextu. Tedy že islám je nadále reflektován jako něco cizího, co je potřeba české společnosti přiblížit či vysvětlit, a to opakovaně. Téma „českých“ muslimů a role islámu v českém kontextu není zastoupeno v takové míře, jak by se intuitivně dalo očekávat, alespoň s ohledem na mediální akcentaci tématu, ale rozhodně platí, že počty takto cílených studií stoupají. K úvodnímu vymezení již jen poslední krátká glosa: V našem příspěvku nám nejde o to přesvědčovat přesvědčené, ale chceme se, jak již bylo naznačeno, zaměřit na to, jaké metody a teorie jsou aplikovány ve vědeckých studiích recipujících problematiku islámu v České republice.

1.1 ÚVODNÍ PŘEDSTAVENÍ ANALYZOVANÝCH MONOGRAFIÍ

V této části bychom nejprve rádi souhrnně představili několik námi analyzovaných monografií, popř. kolektivních monografií, které vyšly ve zkoumaném časovém rozmezí, abychom dále v kapitole mohli jednotlivé studie z kolektivních monografií nebo ty samostatně stojící detailněji představit v rámci subkapitol. Do

nich jsou studie přiřazovány na základě analytického přístupu, což nám poskytne přehled o (ne)variabilitě témat vzhledem ke zvoleným metodám. Celkově můžeme říci, že se profilely čtyři hlavní přístupy ke zkoumání islámu a muslimů: (1) analýza obsahu sdělení (obsahová analýza, diskurzivní, tematická či textuální analýza), (2) dotazníkové šetření (dotazníky, ankety), (3) rozhovory (strukturované, polostrukturované, hloubkové) a (4) deskriptivní popisy. Pouze sporadicky se objevila i jiná pojetí jako zakotvená teorie či fenomenologická analýza. V širším měřítku než v řádu jednotek se ve studiích objevují i odkazy na metodu zúčastněného pozorování, která však byla volena spíše jako doplnění rozhovorů, než že by představovala základ pro dlouhodobý etnografický výzkum.

Jeden z pokusů přiblížit, jakou roli hraje islám v českém prostředí, představuje kolektivní monografie autorů redigovaná Ondřejem Beránkem a Bronislavem Ostřanským (2016). Cílem Beránka a Ostřanského bylo představit názory vybraných badatelů na jimi nastíněné tematické okruhy. Zvoleným autorům bylo přiznáno právo reagovat buď na všechna vybraná témata, nebo podle jejich uvážení jen na některá. Jednotící linkou daných okruhů je, že se nejedná ani tak o islám a muslimy samotné, ale o polemiky, jež jsou v českém prostředí kolem nich vedeny. Zvolená tematická osa osciluje kolem nejčastěji užívaných „argumentů“, které se ve veřejném prostoru užívají a jež představují „spouštěče“ konfliktních polemik. Jedná se o tvrzení typu „muslimové uznávají jen vlastní pravidla“, „rozlišování mezi islámem a islamismem je výmysl“, „islám má k násilí větší sklony než jiná náboženství, což tkví už v jeho základech (Korán, sunna)“ atd.⁸

Zmiňovaná publikace usiluje na ucelenějším prostoru přiblížit fundovanější perspektivu badatelů. Odpovědi vybraných autorů jsou rámovány problematikou osočování z islamofobie⁹ nebo naopak z islamoflie, stejně tak jako lamentováním nad terminologickým uvíznutím či nejasností, kdo koho a za co napadá či nechápe, kde a zda jsou relevantní historické paralely po používání argumentačních faulů a šíření hoaxů. To vše je sice možné rozčlenit a typologizovat jako (a) neznalost, (b) doslovné vnímání doktrín, (c) nepochopení historickému kontextu atd. (Ostřanský

2016: 45), ale nijak to podle nás nepomáhá přesvědčit váhající a umírnit přesvědčené. V českém prostředí se rozšiřuje poměrně rychle propast mezi dvěma krajními póly, kdy jedni považují ty druhé za fašizující xenofoby a druzí každého, kdo vyjádří byť jen zdrženlivé stanovisko k razantnímu odsuzování a zglajchšaltování čehokoliv, co je označeno nálepkou muslim/islám jako nebezpečný a zavádějící postup, za vlastizrádce.

Nepochybně začíná platit, že téma islámu/muslimů se stává stratifikačním prvkem při rozřazování jedinců ve společnosti a vytlačuje ze zorného pole mnohem naléhavější problémy, jimiž jsou klimatické změny, a zejména fundamentální otázky politicko-ekonomické transformace (Kučera 2016: 176), které v globalizujícím světě směřují k strukturálním změnám zásadnější povahy, než jakou nyní představuje islám pro Českou republiku. Na jedné straně pak platí, že akademické sféry mají tendenci nahlížet odsudky a strach v české kotlině z migrace a muslimů jako malost ducha, aniž by prvoplánově jakkoli glorifikovaly islám a muslimy. Na druhé straně podle nás chybí seriózní akceptace strachu většinové společnosti z islámu ze strany akademiků a přiznání významu tomuto strachu. Pokud se tak děje, tak jen ojediněle (srov. např. Hošek 2016: 136).

Domníváme se, že počín editorů je sice chvályhodný, ale mine se účinkem, na což sami někteří autoři ve svých textech i poukazují. Argumentace autorů je podobná a můžeme říct, že jsou to určité „povzdechy“ nad tím, že ve společnosti převládá stereotypní smýšlení reprodukující předsudky o islámu. Tyto povzdechy jsou sice pochopitelné, ale s ohledem na fungování mysli, která má tendenci využívat stereotypních forem myšlení, stejně tak jako „šetřit energii“ v případě kognitivního zpracovávání problémů na základě podobností (srov. Kahneman 2014), se nejedná o nijak překvapivé vyústění situace.

Za nejucelenější publikaci vydanou v posledních letech, která zkoumá roli a povahu islámu a muslimů v českém kontextu, považujeme kolektivní monografii autorů pod vedením Daniela Topinky (2016). Autoři koncentrovaní kolem Topinky realizovali několikaletý výzkum (2012–2015; v řadě případů s datovými podklady však už z dřívějších let), který byl na teoretické úrovni

primárně rámován koncepcí deprivatizace náboženství (Casanova 1994), i když v případě konkrétních studií jsou dále využívány další teoretické přístupy. Ambicí projektu bylo pokrýt tři základní roviny: (a) v první etapě byl kladen důraz na to, jak jsou muslimové a islám konceptualizováni v podání expertů a organizací, které s nimi přicházejí do pravidelného kontaktu (státní správa, samospráva, neziskové organizace), (b) ve druhé etapě na základě kvantitativního šetření došlo k výzkumu veřejného mínění, včetně analýzy médií, (c) ve třetí etapě dominovala kvalitativní šetření zaměřená přímo na muslimy žijící v České republice. Z metodologického hlediska byl výzkum rámován longitudinálním přístupem, ale jinak můžeme říci, že šlo i o využití smíšeného sběru dat a metod, neboť studie kombinují množství různých metod a různě na sebe navazují. Tato publikace tak poprvé a systematicky usiluje o prezentování základních výzkumů, které představují nejen primární data, ale nastiňují systematicky teoretická východiska a metodologické postupy.

Ve stejném roce vyšla rovněž publikace *Muslimové a jejich svět* Miloše Mendela (2016), v níž se autor, tak jako v řadě předešlých publikací, snaží souhrnně představit zejména obecné informace o islámu a aktuálních fenoménech s ním spojených v souvislosti se světovým kontextem (Mendel 1994, 2000, 2006, 2010). Z této knihy vybíráme kapitoly, které se explicitně věnují českému kontextu a utvářejí spíše doplňující informace k jednotlivým studiím. Z velké většiny totiž kniha přibližuje obecný kontext islámu. Patrné je to z názvů jednotlivých kapitol, jež jsou všechny formulovány ve formě otázky, a samotného konstatování autora, že cílem knihy je informovanost čtenáře. Mendel se snaží uvádět na pravou míru smyšlenky a polopravdy spojované s islámem a muslimy. Kniha se velmi kriticky vyjadřuje právě k dezinterpretacím, které převládají v české společnosti.

O rok dříve vyšla monografie Karla Černého *Nad Evropou pŕlmmě-
síc I. Muslimové v Česku a západních společnostech* (2015), která systematizuje výsledky empirických výzkumů českých odborníků. Černý uvádí, že studie, které dále v rámci textu přiblížíme, mají do celospolečenské diskuse přispět svými postřehy, jež se zakládají na vědeckém zkoumání, a nikoliv na pouhých spekulacích a z kon-

textu vytrhávaných senzacechtivých informací. Domníváme se, že autor tím implicitně odkazuje na mediální obraz, který je takovýmito informacemi utvářen.

V roce 2015 dále vyšla kniha Miroslava Mareše a kolektivu *Ne islámu! Protiislámská politika v České republice* (2015), která se zabývá vývojem antiislámských postojů v České republice do konce roku 2015. V monografii dominují deskriptivní přístupy s analytickými náznaky. Jejím cílem je „v kontextu kvalitativního přístupu popsat a kategorizovat současnou protiislámskou politiku v České republice z hlediska ideového zaměření aktérů, forem jednání a obsahu této politiky, dále analyzovat dynamiku vývoje protiislámského spektra a srovnat význam jednotlivých v politickém procesu“ (Mareš 2015: 14). Deskriptivní ráz publikace je ospravedlňován tím, že autory akcentované téma podle nich doposud nikdo nezpracoval. Ne vždy srozumitelné zacílení textů je mimo jiné podle nás dáno i tím, že metodologie není jednotně uchopená a je popisována jako empiricko-analytický přístup, kvalitativní přístup, deskriptivní a historická metoda.¹⁰ Kniha se tak potýká i s roztržitostí tematického směřování. Můžeme zde nalézt texty zabývající se vyjasněním koncepčního pojetí a nejasné terminologické debaty, koexistencí liberální demokracie a islámu, protiislámskými aktivitami z hlediska českého práva a možností jejich postihu, ale i vývojem protiislámské politiky.

Starší monografii, která se zaměřuje na popis vývoje muslimské obce v Brně, představuje kniha Tomáše Melichárka *Islám v Brně* (2011). Monografie v úvodu popisuje vývoj islámu v Evropě a na našem území, právní statut muslimské náboženské obce a následně se text zaměřuje také na problematiku výstavby mešit na území České republiky, se zřetelem na mešitu brněnskou. Klíčovým bodem práce je analýza mediálního obrazu muslimské obce a muslimů žijících na území města. Autor provedl kvantitativní analýzu veřejného mínění v roce 2009 mezi ne-muslimskými obyvateli města Brna. Cílem studie bylo postihnout vnímání muslimské minority očima majority. Ostatně studií věnovaných právě Brnu a postavení islámu v něm je, jak dále ještě ukážeme, celá řada. Tento fakt si vysvětlujeme tím, že příprava výstavby mešity v první polovině devadesátých let minulého století byla prvním

mediálně viditelným kontaktem české populace s islámem. Zdánlivě tak má Brno s muslimy nejdelší zkušenost, která přitahuje jak mediální, tak badatelskou pozornost.

1.2 DESKRIPTIVNÍ STUDIE BEZ ANALYTICKÉHO ZÁKLADU

V první řadě se budeme věnovat studiím, které jsme zde označili jako deskriptivní. Jedná se o studie, které popisují například historický kontext, geografické rozmístění muslimů na území České republiky, právní ukotvení vztahů atp. Nejedná se tedy o analytické texty v pravém slova smyslu, ale o studie, které se snaží muslimskou menšinu přiblížit české veřejnosti. Takovouto deskriptivní povahu má úvodní studie kolektivní monografie *Muslimové v Česku* „Polistopadový islám: muslimové v České republice“ autorů Evy Čermákové, Tomáše Janků a Lenky Linhartové (2016: 23–35). Je v ní rámcově předestřeno, jak se vyvíjela přítomnost muslimů v českém prostředí, s důrazem na gradující medializaci této přítomnosti v letech 2007–2015, spojenou zejména s řadou kauz (šátkové aféry, policejní zásah v mešitě, lázeňství a cestovní ruch v Teplicích, budování mešit v Praze a Brně aj.).

Právě téma mešit, na které studie naráží, je považováno za jeden ze spouštěčů odporu vůči muslimům. V české společnosti se do podvědomí lidí v tomto kontextu totiž dostala představa, že mešity mohou fungovat jako středisko teroru a sloužit islámským radikálům. Dalšími, často uváděnými tvrzeními jsou konstatování, že mešity nepatří do „naší kultury“ a do systému „našich hodnot“ (Mendel 2016: 144–151). Je to právě Mendel, který se snaží přiblížit faktický význam mešity očištěný od emočních konotací postavených na domněnkách. Mendel rovněž konstatuje, že výstavba mešit v České republice je problémem, který nemá obdoby jinde v Evropě. Ukazuje to na příkladu žádosti o možnost postavit mešitu v Brně, která byla zamítnuta na základě konstatování člena zastupitelstva, že nemá s muslimy dobré zkušenosti, které nabyl v zemi, kde toto náboženství převažuje. První překážkou tak byl strach z toho, že by se mešita mohla stát základem pro terorismus. Druhou překážkou byl údajný „nesoulad projektu s územním plánem města“ (Mendel 2016: 151).

Dodejme, že mešita byla nakonec i přes obtíže v Brně postavena, protože naplnila požadavky Rady městské části a upustila od „speciální architektury“, respektive minaretu a dalších orientálních architektonických prvků. Další iniciativy k výstavbě mešit se nezdařily v Teplicích, Hradci Králové nebo Karlových Varech, kde se tento záměr nesetkal s pochopením veřejnosti a orgánů státní správy (Mendel 2016).

Druhá studie Topinkovy monografie „Muslimové v číslech – údaje ze Sčítání lidu, domů a bytů“ od Heleny Topinkové a Daniela Topinky (2016: 36–50) podporuje historické uvedení Čermákové, Janků a Linhartové statistickými daty vycházejícími ze Sčítání lidu, domů a bytů (SLDB) 2011. Ve studii jsou předkládány údaje o celkových počtech muslimů, ale i další údaje dokreslující skladbu této kulturně-náboženské minority v České republice: pohlaví, věk, ekonomické aktivity, občanství, národnost až po prostorové rozmístění na našem území. Celková čísla deklarované příslušnosti k muslimské obci autoři porovnávají s expertním odhadem. Výsledkem jsou tak zjištění, že celkový počet osob deklarujících se jako muslimové se pohybuje v intervalu cca 4 tisíce jedinců (SLDB 2011) až 22 tisíc osob na základě expertního odhadu.

Důležité ale je, že z výsledků SLDB 2011 vyplývá, že v českém kontextu je islám primárně záležitostí mužů a víc než polovina muslimů je svobodná. Více než čtvrtina muslimů má vysokoškolské vzdělání, značná část je ekonomicky aktivních a pouze desetina z nich je v předproduktivním věku. Nad 65 let jsou pouhá dvě procenta. Celkově řečeno, na základě statistických dat lze konstatovat, „že se čeští muslimové více podobají muslimům americkým než těm západoevropským“ (Topinková – Topinka 2016: 50).

Právě počet muslimů, který je na našem území nízký, je rovněž diskutovanou otázkou i v dalších studiích (srov. např. Bonan-singa 2015; Mendel 2016; Ostránský 2014a: 116–117). Zároveň je možné vidět, že mezi statistickými daty z SLDB a expertními odhady je velký rozdíl, a vzniká tak poměrně široký interval, v jehož rámci se můžeme pohybovat. Podle převažujících studií a na základě dostupných dat platí, že Česká republika je charakteristická nízkým počtem muslimů, ale přesto poměrně vysokým stupněm is-

lamofobie. Jedním z vysvětlení tohoto jevu může být, že chybí určitá osobní zkušenost s muslimskou menšinou a informace o muslimech jsou dostupné pouze zprostředkovaně, kdy je prezentován spíše obraz fousatého muslima s fanatismem v očích než běžného integrovaného českého muslima (Ostránský 2016: 41–45).

Chybějící kontakt s islámem je dán i geograficky – v historii jsme neměli možnost kontaktu s afroasijskou kulturou jako například země ležící ve Středozeří. Muslimové k nám začali z těchto důvodů přicházet až mnohem později a většinou neměli k životu v náboženských obcích příliš blízko a spíše se integrovali do majoritní společnosti (Mendel 2016: 60–62).

Další a poměrně často se opakující téma deskriptivního charakteru je ve studiích spojeno s popisem různých právních vymezení vztahů mezi muslimskou menšinou a majoritní společností. Ukazuje se, že cílem těchto studií je vyvrátit některá negativně formulovaná tvrzení zpochybňující schopnost integrace. „Právní“ studie naopak dokládají, že v českém prostředí už existují zákony ošetřující (limitující) působnost muslimů v českém kontextu. V Topinkově kolektivní monografii je na podobné téma zaměřena studie Tomáše Janků „Diskuze ohledně případné registrace II. stupně Ústředí muslimských obcí“ představující právní pozadí související se snahou o registraci, stejně tak jako historii těchto pokusů (Janků 2016: 85–92). Vymezením právních vztahů se ale ve své studii „Islámské právo a právní postavení muslimů v ČR“ věnoval už Jiří Kašný v roce 2011 v knize Karla Sládka a kolektivu *Křesťanství a islám v liberálním státu* (2011).

Kašného kapitola má též deskriptivní povahu a zabývá se právním vymezením vztahů muslimů a majoritní společnosti. Autor v jednotlivých částech své studie představuje nejprve prameny islámského práva, poté se zaměřuje na rozdělení lidského jednání podle islámského práva, následně popisuje čtyři právní školy v sunnitském islámu a nakonec se věnuje právnímu postavení muslimů v České republice z pohledu islámského i českého konfesního práva. Pro nás je tedy v tomto kontextu nejzajímavější poslední část ze zmiňované studie, ve které se autor pokouší přiblížit muslimy v České republice majoritní společnosti s cílem doložit, jak je právně ošetřeno postavení muslimů u nás.

Jelikož se právní problematikou zabývají i jiné studie, které na sebe ne vždy odkazují, alespoň v elementární formě se zastavme (v návaznosti na Kašného) u některých právních aspektů spojených s etablováním muslimů u nás. Kašný se vrací až do roku 1912, kdy byli 15. července 1912 stoupenci islámu hanífovského ritu uznáni za náboženskou společnost. Zákon dále zaručoval právo na samosprávu, na pořádání bohoslužeb a na zákonodárnou ochranu. Zákon ale neumožnil muslimským duchovním spravovat matriční agendu, respektive bylo možné uzavírat pouze civilní manželství. Od roku 1912 až do roku 1918 však nebyla v českých zemích zřízena žádná muslimská náboženská obec. Snahy o zřízení probíhaly až později a vyvrcholily v prosinci 1934, kdy byla zřízena Muslimská obec. Následně byla roku 1936 činnost obce pozastavena ministerstvem kvůli nesrovnalostem v požadovaných náležitostech.¹¹ Až do roku 1989 byly podmínky pro nějaký další vývoj značně nejisté a nepříznivé. I následně po roce 1989 zde byla série obtíží, které znemožňovaly registraci Ústředí muslimských obcí. Hlavním problémem bylo zákonem stanovené získání 10 000 podpisů zletilých osob s trvalým pobytem na území České republiky. Následnou registraci umožnil až nový zákon, který umožňoval registraci jako právnické osoby při získání 300 podpisů zletilých osob občanů České republiky nebo cizinců s trvalým pobytem v České republice hlásících se k této náboženské společnosti. Registrace tak byla učiněna v roce 2004 pod názvem Ústředí muslimských obcí a v rámci této společnosti jsou evidovány čtyři muslimské obce – v Brně, Hradci Králové, Praze a Teplicích.

Kašný poté popisuje problémy, které jsou spojeny na jedné straně s obtížnou uchopitelností právní a náboženské struktury v termínech evropského práva a na straně druhé s problémem náboženské svobody. Ten spočívá v tom, že v zemích s muslimskou většinou je náboženská svoboda porušována diskriminujícími, často až nepřátelskými postoji vůči věřícím jiného vyznání. Proto byla se vznikem Ústředí muslimských obcí vymezena poslání, která má naplňovat, a také činy, které jsou zavrhovány, a které naopak chváleny. Autor kapitoly uzavírá nabádáním k diskutování výzev v odborné rovině a podporování dialogu mezi muslimy a nemuslimy (Kašný 2011: 246–264).

Je evidentní, že předmětem deskripce se může stát celá plejáda fenoménů spojených s problematikou muslimů či islámu v České republice. Jedním z takových jevů je smrt. Role smrti je předmětem zájmu studie „Muslimské hřbitovy“, jejímž autorem je Tomáš Janků. Ten obrací svou pozornost k funerální kultuře v podání české muslimské komunity. Přibližuje nejen důležitou formu vyrovnávání se s jednou z nejtěžších životních situací, ale poskytuje i vztažný rámec pro posouzení reakce většinové společnosti k těmto formám nakládání. Tomáš Janků ve své studii přibližuje právě nejen podoby islámské funerální kultury v České republice, ale dokumentuje i střety při pokusech muslimské komunity získat muslimské pohřební místo (Janků 2016b: 161–173), kdy celou situaci uchopuje prostřednictvím teorie meziskupinové hrozby (Stephan – Stephan 2000). Popis muslimských hřbitovů na území České republiky je tak další z deskripcí, která se snaží zaplnit slepé místo na mapě neznalostí o přítomnosti, zvycích a způsobech chování a jednání muslimské komunity.¹²

Z metodologického hlediska je hodna pozornosti aplikace zvolené a výše zmíněné teorie. Při analýze sporu o zřízení nového muslimského hřbitova a v kontextu představení muslimské funerální kultury ale opět postrádáme hlubší interpretační přesah, jenž by objasnil, zda integrace muslimů probíhá (jsou zde pohřbeni) zdárně, či ne. Vždyť snaha pohřbít své mrtvé v naší zemi by mohla svědčit o zakořenění v České republice a mohla by sloužit jako argument schopnosti integrovat se. Obzvláště srovnáme-li problém (ne)integrace například s jevem „návratu“ mrtvých do svých domovin, jak je to patrné například v Německu (srov. Klapetek 2016).

Další popisnou sondou do života muslimů v České republice je nebo spíše se snaží být i studie „Muslimská rituální porážka jako kontroverzní téma“ Lenky Linhartové zabývající se produkcí a prodejem halál potravin (Linhartová 2016a: 197–201). Autorka nejdříve vysvětluje, co znamená halál včetně certifikace a právní úpravy halál porážky. Klíčová má zřejmě být část, kde uvádí, že na internetu jsou četné negativní postoje spojené s tímto kontroverzním tématem, a zmiňuje i konkrétní skupiny, se kterými je šíření tohoto odporu spojeno. Kapitola ale nepřináší žádné nové poznatky, spíše jen shrnuje evidentní. V článku naráží například

na zákaz prodeje halál potravin v obchodním řetězci Billa (Linhartová 2016a: 200), ale nezasazuje jej do hlubšího kontextu, který by ukazoval propojení mezi argumentační rovinou o špatnosti halál a konkrétními příklady, jako je právě například stahování těchto potravin z prodeje. Je to tedy jen popis situace, která nastala, bez analytické roviny.

1.3 OBSAHOVÁ, DISKURZIVNÍ A TEMATICKÁ ANALÝZA

Obsahové, tematické či diskurzivní analýzy představují jeden z hlavních metodologických přístupů aplikovaných při studiu islámu a muslimů v České republice (Hájek 2014). Tyto typy analýz jsou spojeny především s mediálním obrazem nebo s výukovými materiály. Právě analýzou učebnic se za pomoci textuální analýzy, jako zmíněné diskurzivní či obsahové analýzy, zabývá Eva Čermáková s Danielem Topinkou. Ve své studii „Obraz islámu a muslimů v učebnicích pro základní školy“ analyzují čtyřicet učebnic z oblasti dějepisu, zeměpisu a společenských věd, které jsou využívány k výuce na základních školách (Čermáková – Topinka 2016: 202–213).

Autoři dokumentují, jak je problematika islámu v jednotlivých učebnicích podávána, a hodnotí, jakou má podobu, kvalitu a relevanci. Není zcela jasné, nakolik autorům vadí (či co přesně zamýšleli svým výrokem), že „klíčová role v interpretacích pořád náleží učitelům“ (Čermáková – Topinka 2016: 212). Ale s ohledem na konstatování, že v učebnicích je patrná rezignace na interpretace, „které by dokázaly vzájemně odlišit perspektivy náboženství, kultury, etnicity a imigrace“ (Čermáková – Topinka 2016: 212), lze předpokládat, že role učitelů je nahlížena jako rizikový faktor. Pro potvrzení takového předpokladu by pak nebylo od věci realizovat studii, která by zkoumala, jak se role učitelů (nejen) na základních školách promítá do vnímání a recepce islámu. Taková studie, pokud víme, doposud nevyšla.¹³

V tomto kontextu můžeme dále zmínit také studii „Obraz islámu ve vybraných středoškolských učebnicích“ Zuzany Černé (2015: 75–97).¹⁴ Konkrétní typ analýzy v textu není explicitně zmíněn a rovněž chybí i bližší popis postupu zkoumání dat, což

považujeme za slabinu textu. Autorka uvádí seznam vybraných učebnic, ale nepodrobuje ho výrazné kritické reflexi. Konkrétně se zaměřuje na necírkevní gymnázia, kdy byla vybrána tři z každého kraje. Následně byly nejčastěji prezentované učební materiály na webových stránkách zahrnuty do výzkumu. Analýza se zaměřovala na několik sledovaných oblastí – vyspělost prezentovaných islámských zemí, islámský fundamentalismus a otázka žen v souvislostech se společnostmi ovlivněnými islámem. Na konkrétní ukázce prezentuje, se kterými oblastmi je islám v učebnicích spojován. Explicitně se v první řadě pracuje s ideou vyspělosti a zaostalosti. Islámské země jsou tradičně prezentovány jako zaostalé, protože neprošly sekularizací a je zde nerovnoprávné postavení žen, zatímco pokrok je spojován s euro-americkou civilizací. Dále je zdůrazňován islámský fundamentalismus a implicitně je odkazováno ke svobodě vyznání, respektive k možnosti nemít žádné vyznání jako integrální součást náboženské svobody. V učebnicích je dle autorky právě princip náboženské svobody jedním ze zásadních měřítek vyspělosti odlišných kultur.

Dále se autorka zaměřuje na rozbor zeměpisných učebnic, kde považuje za zajímavé, že autoři učebnic popisují islámskou civilizaci za neostře vymezenou, jelikož prochází všemi světadíly, ale naopak křesťanskou civilizační sféru identifikují skrze kontaktní zóny právě především s islámem. V tomto kontextu poukazuje na další znak, že pokud jsou popisovány země, které nijak zásadně neohrožují euro-americkou civilizaci, chybí u nich informace týkající se vyznání či mají povahu čistě informativní (počty věřících). Naopak země, které jsou považovány za určité nebezpečí, jsou prezentovány výhradně z hlediska náboženství, popř. náboženského konfliktu. V souvislosti s náboženským konfliktem je poté odkazováno hlavně na islám v opozici k sekulárnímu uspořádání západních společností. Náboženský fundamentalismus autorka v učebnicích považuje za synonymum odmítnutí západního pokroku a idey sekularizace. Zároveň dodává, že tento termín není v analyzovaných učebnicích jakkoli vysvětlován. Autorka poukazuje na problematičnost spojování fundamentalismu výhradně s islámem skrze příklady dalších fundamentalistických hnutí. Dále se Černá zaměřuje na roli ženy, která je dle

učebnic v souvislosti s islámem omezena, a to pouze na tradiční roli v rodině. Autorka pak toto tvrzení považuje za účelové a rozebírá, proč tomu tak je. Poukazuje na zaměstnanost žen v muslimských zemích a na problematiku, která nebere v potaz rozvrstvení společnosti, o které je referováno. Učebnice historie autorka neshledává až tak problematické a dle jejího soudu prezentují relevantní informace.

V závěru Černá shrnuje, že nedochází k naplnění tzv. rámcového vzdělávacího programu pro gymnázia, tedy aby byl student schopen kriticky myslet, respektovat odlišné kultury, názory a duchovní hodnoty a aby byl schopen hledat různé možnosti ohledně spolupráce odlišných kultur. Dle jejího závěru samy učebnice poskytují intolerantní obraz kultur ovlivněných islámem. Prezentace islámu a muslimů nejsou v učebnicích neutrální. Až na jednu výjimku, jíž je učebnice *Žáklady společenských věd* od Didaktis, která obsahuje zcela věcné informace. Autorka ale nenavrhuje žádnou možnost, jak by se situace mohla nebo měla řešit.

Analýza učebnic je nahlížena jako důležitá, neboť tvoří základ vzdělání a formuje myšlení v mladém věku. Samotná edukace, pokud je prováděna správně, má sloužit právě jako prevence vůči islamofobii (Štampach 2015: 112), a proto není překvapivé, že můžeme uvést ještě další výzkum na toto téma, a to studii „Islám a jeho reprezentace v českých a slovenských středoškolských učebnicích“ Filipa Polonského a Josefa Novotného (2015a), kteří zkoumali čtyřicet českých a slovenských středoškolských učebnic zeměpisu, dějepisu a základů společenských věd. Dospěli k závěru, že v učebnicích lze identifikovat několik problémů. V první řadě popisují hlavně starší období, a neposkytují tak informace, které by sloužily k zorientování se v současné době, kdy je islám spojován hlavně s mediálním obrazem. Dalšími problémy pak byly faktografické chyby a nepřesnosti. V důsledku toho autoři konstatují, že knihy neposkytují nástroj pro kritické uvažování v dnešní době, a shodují se tak se závěry Zuzany Černé (2015). I zde ale nenalezneme nástin možného řešení daného problému.

Za nejzajímavější z daných zjištění považujeme fakt, že zatímco závěry z analýz středoškolských učebnic jsou v celku kri-

tické, analýza učebnic pro základní školy neshledala problémy v učebnicích, a spíše implicitně nahlíží problém v osobě samotného učitele. V tomto ohledu nám přijde škoda, že se tomuto porovnání nevěnovali v monografii Topinka s Čermákovou, kteří na oba texty mohli navázat, obzvláště když v rámci své studie zmiňují text Polonského s Novotným (2015a) zaměřený na střední školy. Dle našeho názoru může tento rozdíl pramenit v odlišnosti prezentovaných informací. Zatímco na základní škole se děti seznamují se základními znalostmi, středoškolská látka by měla jít více do hloubky, což poskytuje právě větší prostor pro možné dezinterpretace i faktografické nepřesnosti. Stejně tak diverzita středoškolského vzdělání otevírá prostor k četnějším odlišnostem v interpretaci islámu. Dále můžeme zmínit, že ani jedna studie nezmiňuje projekt *Muslimové očima českých školáků*, který právě měl ambici přiblížit islámskou problematiku školákům bez zavádějících interpretací. V první fázi šlo o sestavení příručky, která seznamovala se základní problematikou. Druhá fáze kladla důraz na aktivní zapojení žáků v rámci diskuse na zvolené téma s lektorkami projektu a ve třetí fázi byly nabízeny přednášky a workshopy zaměřené na vybrané okruhy muslimské problematiky (Ostránský 2014b: 30). Zde se můžeme domnívat, že je to z toho důvodu, že projekt nebyl realizován v plné šíři, a jeho dopady tudíž zřejmě nebyly zahrnuty do zkoumání, zároveň také pod nátlakem veřejnosti, respektive kritiků islámu, nakonec ministerstvo odstoupilo od záštity tohoto projektu v roce 2014.

Dalším příkladem aplikování analýz obsahu je diskurzivní analýza použitá ve studii „Mediální kauzy spojené s islámem v českých tištěných denících (2011–2013)“ Jany Korečkové a Dušana Lužného (2016: 244–272). Ti se pokoušejí ve své práci identifikovat, jak tištěná média kontextualizují obraz islámu. Jako teoretická východiska používají (a) koncept zpravodajských hodnot (Lippmann), (b) strážení brány (*gatekeeping*) (White) a (c) nastolování agendy (*agenda setting*) (McComb), které pak v souvislosti s diskurzivní analýzou aplikují na mediální kauzy z let 2011–2013. Oceňujeme, že autoři jsou si vědomi limitů své studie, ale jinak máme z představované analýzy spíše rozpačitý dojem. Je sice jasné, že množství článků, které se při zvolených řetězcích vygenerují, je

značné, ale podle nás autoři postihli pouze povrchně, co se skutečně ve zvoleném období odehrává, a jedná se tak v jejich podání o opětovnou reprodukci či převyprávění sděleného ve zkoumaných periodících. Aplikace diskurzivní analýzy má tak spíše deklarativní povahu. Dále nám přijde poněkud nešťastné, že autoři v kontextu zdůvodnění vybraných let pro analýzu přímo v textu nezmiňují nebo se alespoň neodkazují na informaci z úvodu (případně v poznámce pod čarou), kde je možné najít rozšíření tohoto zdůvodnění, respektive důvodu, proč bylo zvoleno časové rozmezí 2011–2013. A tedy proč autoři nepracují například s novějšími články a pak hlavně s odkazem na text Bronislava Ostránského (2014a), který podotýká, že významným ohledně diskusí o islámu byl rok 2014, a představuje právě některé kauzy s tímto rokem spojené. Výsledkem je podle nás primárně deskripce, a nikoli adekvátní analýza, kterou ale zvolené teoretické rámce slibovaly.

Jelikož je téma médií ve spojitosti s islámem opravdu dominantní, nalezneme v Topinkově monografii i další studii, která se věnuje obsahové analýze televizního zpravodajství, a to konkrétně studii „Obraz muslimů a islámu v českých médiích“ autorem Zdenky Burešové a Renáty Sedlákové (2016: 273–295). S ohledem na množství zpráv je jako příklad vybrán rok 2013 a pozornost je obrácena k hlavním zpravodajským relacím *ČT*, *TV Nova* a *FTV Prima*. Výsledná zjištění jsou prezentována formou kvantitativní obsahové analýzy a nejsou nijak překvapivá, neboť předkládají informace o negativním obrazu islámu a muslimů, jenž je zde představován. Což je zjištění, které je v zásadě úvodní mantrou všech studií, které se mediálním obrazem islámu zabývají. Za poněkud problematické považujeme to, že se studie ze značné části opírá o jediný zdroj, jímž je diplomová práce „Obraz muslimů v českých celostátních denících“ (2016) Venduly Vaňkové. V závěru pak nalezneme poněkud rozporuplné informace, kdy na jedné straně autorky konstatují, že o muslimech se vypovídá jako o „těch druhých“ a není jim dán prostor pro vlastní vyjádření, a na druhou stranu se odkazují na text Lukáše Lhořana (2006), konkrétně na informaci, že na utváření negativního obrazu mají podíl i samotní muslimové, protože nemají zkušenost s médii a jejich prohlášení nemusí být tak pochopena.

Avšak nejsou to jen tyto dvě studie z Topinkou editované monografie, jež by byly zaměřeny na obsahovou analýzu mediálních sdělení. V českém kontextu v námi zkoumaném období nalezeme další řadu takových textů. Nyní si představme ty, které se zabývají jak klasickými tištěnými médii, tak rovněž prostředím internetu. Nadále platí, že nejčastěji užívanou metodou aplikovanou v tomto kontextu je obsahová analýza použitá v různých modech. Seřadíme-li studie chronologicky od nejstarších v rámci našeho časového vymezení, jako první představíme text „Pojetí džihádu v Lidových novinách a Právu v letech 2001–2011“ Veroniky Hásové a Jana Váněho z roku 2013. V tomto textu je využívána obsahová analýza (induktivní a deduktivní přístup) korpusu 198 článků (112 z *LN* a 86 z *Práva*), které byly vygenerovány databází Anopress k pojmu džihád a následně očištěny.¹⁵ V prvním kroku analýzy jsou postupným pročitáním stanoveny jednotlivé rámce pojmu džihád. Těchto rámců je celkem 8, a to džihád jako: (1) povinnost, (2) obrana/odplata, (3) svatá válka, (4) nedefinován, (5) džihád meče, (6) „vnitřní úsilí“, (7) sémantické posuny od původních významů a (8) globální džihád. Autoři dále analyzují, jak se četnost užívání daných rámců proměňuje v čase a v závislosti na tom, zda je deník pravicový, či levicový.

Ve druhém kroku analýzy je testováno, zda politické zaměření deníků ovlivňuje inklinování ke dvěma operacionalizovaným teoriím, kterými jsou střet civilizací a multikulturalismus. Respektive zda pravicový deník spíše obsahuje znaky střetu civilizací a levicový naopak znaky multikulturalismu. V závěru autoři dospívají k tomu, že v prvním analyzovaném období, tzn. po útocích 11. září 2001, byl dominantním rámcem rámec svaté války, ale následně bylo ukázáno, že v následujících obdobích se postupně vytrácel. A rovněž se nepotvrdilo, že by levicový deník inklinoval ke znakům teorie multikulturalismu a pravicový deník naopak ke střetu civilizací. Autoři v tomto bodě naznačují tři možná vysvětlení. Prvním je, že výsledky mohou naznačovat stírání rozdílů mezi pravicí a levicí. Druhým poté, že by se mohlo jednat o cílené směřování vedení deníku *Právo*. A posledním, že *Lidové noviny* se zaměřují převážně na intelektuálně orientované publikum a to tenduje spíše k multikulturním hodnotám. Na rozdíl od

Práva, které klade důraz na rovnostářství ve smyslu redukce jakékoliv odlišnosti od jednotného náboženství, kultury, státnosti, čímž bylo oslabovalo, ne-li potlačovalo multikulturní hodnoty.¹⁶

Za nepřilíš zdařilou analýzu mediálního obrazu považujeme studii „The role of public discourse in threat framing: The case of islamophobia in Czech Republic“ Donately Bonansingové (Bonansinga 2015). Tato studie je do naší kapitoly zařazena hlavně z toho důvodu, že představuje zahraniční pokus zkoumání daného tématu v českém kontextu. Autorka se zabývá rolí veřejného diskurzu v kontextu rámcování hrozby se zaměřením na islamofobii v České republice, což je adekvátní cíl, i když jej lze nalézt i u dalších autorů (srov. např. Janků 2016: 161–173). Článek poukazuje na některé kauzy a problémy, které jsou spjaty s islámskou problematikou, avšak nijak blíže nespecifikuje provedení diskurzivní analýzy, a co bylo diskurzivní analýze podrobeno.

V konečném důsledku text nepůsobí vůbec analyticky, ale pouze jako soubor nedostatečně podložených tvrzení, že média jsou špatná a zkreslují představy o muslimech a stejně tak některé politické projevy. Bez konkrétních příkladů představované výsledky postrádají důvěryhodnost a potřebnou argumentační váhu. Úvaha textu jde přitom správným směrem – autorka Českou republiku v tomto kontextu považuje za zvláštní případ a vybírá ji z toho důvodu, že ač se zde procento stoupenců islámu přibližuje nule, narůstá zde konstantně islamofobie a hostilita projevující se zvyšující se mobilizací občanů proti islámským věřícím. Jejím cílem je vysvětlit, proč země s početně zanedbatelnou menšinou muslimů vytváří nepřátelské prostředí vůči těmto věřícím. Snaží se podchytit dynamiku utváření hrozby spojenou s rámcováním islámu ve spojitosti s otázkou bezpečí, ale bohužel se jí tento cíl nedaří příliš naplnit, jak níže nastíníme. Než autorka přechází k analýze, zaměřuje se na definici konceptů a přiblížení literatury na toto téma.

V závěru Bonansingová shrnuje, že se na základě diskurzivní analýzy pokusila vysvětlit onu dynamiku konstruování hrozby spojenou s islámem. Hlavní roli v diskusích ohledně bezpečnostních hrozeb hrají vnímání rizika a smysl identity. Výsledky dle ní také odhalují zvýšené negativní zobrazování muslimů. Přesnou roli veřejného diskurzu považuje za těžce vymezitelnou kvůli

komplexním procesům. Problémem v tomto kontextu je, že z důvodu malého počtu stoupenců islámu v České republice se obyvatelé nedostávají do kontaktu s muslimy, a jedinci je tak nahlížejí hlavně skrze mediální prezentace a politické diskurzy. Právě v mediálním vysílání a politické rétorice autorka identifikuje potenciální příčinu neustálého vzrůstání islamofobie. To znamená, že střet muslimů a Čechů je více ideologický než faktický. I z výše nastíněného můžeme vidět, že text přináší spíše řadu tezí k ověření, ale nejde do hlubší analýzy, která by neústila v konstatování, že „za všechno můžou média“.

Dále můžeme zmínit dvě studie zaměřující se na prostředí nových sociálních sítí, a to konkrétně na Facebook (viz též kapitola 5). První studií je „Kritika islámu na českém internetu – možnosti interpretace: Případ facebookové stránky Islám v České republice nechceme“ Jakuba Havlíčka (2015). Autor se konkrétně zaměřuje na obsah a vizuální aspekty příspěvků v rozmezí jednoho měsíce, od 28. června do 27. července 2014 (autor volí toto počáteční datum, protože stránka byla tohoto dne obnovena po dočasném odstranění od administrátorů Facebooku). Celkem jeho analyzovaný soubor tvořilo 196 příspěvků, které byly sdíleny administrátory stránky. Ty byly nejprve rozděleny do orientačních 9 kategorií:¹⁷ islám a muslimové ve vztahu k České republice (nejpočetnější – 101); islám a muslimové v evropských zemích (28); islám obecně a islám ve světě (24); Islámský stát v Iráku (14); násilí na ženách (13); různé (7); Palestina a Izrael (5); likvidace kulturních památek (3) a boje s povstalci v Sýrii (1). Poté se autor zaměřuje na jednotlivé zveřejněné příspěvky a přibližuje jejich význam i vizuální obsahy, které taktéž vypovídají o tématu zdůrazňováním odlišností a utvářením jasné distinkce my versus oni. Havlíček poukazuje na to, že hlavní důraz se klade na národnost a národní symboly. Od tohoto přiblížení se autor následně přesunuje k možnostem interpretace a vysvětlení kritiky islámu na dané facebookové stránce, a to z několika aspektů – role administrátorů, morální paniky a politického potenciálu.

Roli administrátorů dává Havlíček do kontextu s konceptem názorových vůdců, kteří sledují média a postoje jiných lidí a ná-

sledně je zprostředkovávají svým následovníkům, respektive jedincům, kteří odebírají danou facebookovou stránku. Dále zmiňuje koncept vlivných osob, u kterých doplňuje, že vliv osob nemusí být založen na kontaktu tváří v tvář. Neopomíná ani skutečnost, že proces ovlivňování není pouze jednostranný. To znamená, že Havlíček předpokládá, že následovníci svými komentáři u příspěvků zároveň formují i názory samotných administrátorů.

Velká role je v kontextu analýzy přiložena procesu definování české národní identity, která je dávana do kontrastu právě s islámem a zajišťuje vyšší popularitu dané facebookové stránky. Právě negativní vymezování vlastní identity vztahuje autor na úrovni teorie ke konceptu „morální paniky“. Popisuje jejích 5 principů¹⁸ a spojuje je se stránkou Islám v České republice nechceme (IVČRN).

Posledním interpretačním rámcem je politický potenciál kritiky islámu, kdy právě „obrana národních zájmů“ může být použita k rozšiřování aktivit skupiny ve veřejném prostoru a propagaci názorů přes nějakou stávající politickou platformu nebo utvoření uskupení, které se bude moci ucházet o přízeň voličů v některých následujících volbách.

Druhým textem zaměřeným na Facebook je článek „Identita, aktivismus a nenávisť: Nenávistné projevy proti migrantům na Facebooku v České republice v roce 2015“ Matouše Hrdiny (2015). Právě v roce 2015 se dle autora zvedla vlna nenávistných projevů proti migrantům, zvláště pak těm muslimského původu. Autor využívá kombinované metody analýzy využívající automatický sběr dat, manuální kvalitativní obsahovou analýzu a následnou triangulaci výsledků s dalšími studiemi. Identifikuje zlom v roce 2011 – do té doby byly předmětem nenávistných projevů hlavně Romové (viz též kapitola 2). Protimigrantské nálady autor vidí jako otázku politické komunikace a tak s ní také v rámci analýzy pracuje. Přibližuje specifický kontext sociálních sítí, kdy potenciál šíření nenávistných zpráv je tím účinnější, čím více je propojený se sítěmi důvěry. Například pokud se k nám daná informace dostane zprostředkovaně přes našeho známého, je více atraktivní.

Jako předmět analýzy volí Facebook, a to z toho důvodu, že v roce 2015 byl převládající sociální sítí, a zaměřuje se na mig-